

**DE ZORGELOZE CONSENSUS.
DE STATUTEN VAN HET VLAAMS BLOK EN DE
PARTIJENTHEORIE**

Kris Deschouwer

Extreem-rechtse partijen mogen niet klagen over een gebrek aan wetenschappelijke aandacht. Het verschijnsel is de jongste jaren prominent aanwezig op de boekenrekenen, in de tijdschriften en op vele wetenschappelijke conferenties. Dat is normaal. Extreem-rechts is immers ook prominent aanwezig in het maatschappelijke debat, en de wetenschappelijke productie - samen met de journalistieke - is een logisch gevolg daarvan. Toch lijdt het veld aan een zekere eenzijdigheid. Er zijn opvallende lacunes in de literatuur. Heel wat aandacht gaat naar de politieke sociologie van het verschijnsel: welke maatschappelijke ontwikkelingen verklaren de opkomst van extreem-rechts, wie zijn de militanten en kiezers, en waarom is dat zo? Ook heel centraal staat de zoektocht naar de precieze beschrijving van het extreem-rechtse gedachtegoed. Hier woedt zelfs een heftig debat over de vraag of het fascisme van de jaren dertig een relevant of aanvaardbaar referentiekader kan of mag zijn. De ideologische overtuigingen van de wetenschappers - die in het algemeen geen blijk geven van grote sympathie voor het verschijnsel - zijn hierbij nooit echt ver weg. Dat verklaart ook waarom nogal wat publicaties zich zonder meer de vraag stellen hoe extreem-rechts op de meest adequate wijze kan worden bestreden. Dat is meteen ook een opvallend verschil met de wijze waarop de Groenen bestudeerd werden: haast van binnenuit en met een bijzonder grote dosis empathie vanwege de waarnemende wetenschappers.

Erg weinig aandacht is echter gegaan naar de organisatie van de extreem-rechtse partijen (terwijl ook hier de Groenen ontzettend veel aandacht gekregen hebben). Als er al gedetailleerde beschrijvingen van cases bestaan, gaat het vooral om de geproduceerde teksten en standpunten (bv. Spruyt, 1995) en niet om de manier waarop dit soort partij intern functioneert. Het is overigens nog maar de vraag of we hier inderdaad te maken hebben met een partij die er beduidend anders uitziet dan de andere.

In deze bijdrage willen we een poging wagen om de lacune wat op te vullen: we proberen te achterhalen of en hoe extreem-rechtse partijen een eigen en herkenbare structuur hebben. Die oefening zal in grote mate explorerend van aard zijn, omdat er weinig literatuur en empirisch materiaal voorhanden is voor een grondiger studie. Die exploratie zal methodologisch twee gezichten hebben. In de eerste plaats is de exploratie theoretisch: we zoeken in de bestaande literatuur over partijorganisaties naar aanknopingspunten voor een specificatie naar extreem-rechtse partijen. We kijken uiteraard ook naar wat de literatuur over extreem-rechtse partijen ons in dat verband reeds te vertellen heeft. Daarnaast exploreren we ook empirisch: we gaan op zoek naar de organisatie van het Vlaams Blok, en proberen daaruit - en mede uit de theorie en uit informatie over andere extreem-rechtse partijen - algemenere conclusies te trekken. Het Franse Front National, de Nederlandse Centrumdemocraten en de Duitse Republikaner zijn de andere cases die we af en toe bij de analyse zullen betrekken (1). Deze oefening steunt verder ook op een veronderstelling die best expliciet gemaakt wordt, vooral omdat ze niet evident is. We gaan er immers van uit dat er zoiets bestaat als een extreem-rechtse *familie* van partijen, dat het Vlaams Blok en onder meer het Franse Front National en de Duitse Republikaner tot een zelfde soort behoren. Daarover bestaat geen consensus (Fennema, 1997), al zijn er diverse pogingen om de familie als een geheel te bekijken (Von Beyme, 1988; Kitschelt, 1997; Betz & Immerfall, 1998; Schedler, 1996; Meijerink, Mudde & Van Holsteyn, 1998). Dat leidt onder meer tot een soms heftig maar behoorlijk steriel debat over de vraag of we het over extreem-rechtse, nieuw-rechtse, rechts-populistische, anti-immigranten dan wel over (neo)fascistische partijen moeten hebben. Overigens focust ook dit debat zich volledig op de ideologie en de strategie, en helemaal niet op de organisatie van de partijen in kwestie (2). Hier omzeilen we dus het probleem: we veronderstellen dat er inderdaad een nieuwe familie van partijen bestaat, en we noemen ze heel gewoon extreem-rechts.

1. BETEKENIS VAN EEN ORGANISATIE

Haast elke definitie van het verschijnsel politieke partij, vermeldt het feit dat een partij een organisatie is. Als iets niet aan dat criterium voldoet, noemen we het een beweging, of een stroming, of een actiegroep, of een groepering. Maar een partij kenmerkt zich door het hebben (en het zijn) van een organisatie. Dat wijst op het bestaan van een min of meer stabiele, en daarom zichtbare structuur, die vorm geeft aan het handelen, die de grenzen van het handelen bepaalt, en die in staat is personeelwisselingen te overleven. Dat laatste is misschien wel de ultieme en meest eenvoudige toets. Een organisatie blijft gewoon bestaan wanneer de individuen die erin handelen vervangbaar zijn. Dat geldt dus ook voor een politieke partij.

Toch is het hebben van of het zijn van een organisatie voor een politieke partij niet zomaar een banaal gegeven. Alle partijen zijn organisaties, maar de manier waarop ze dat zijn, verschilt behoorlijk. Een belangrijk deel van de politiek

wetenschappelijke literatuur over politieke partijen heeft zich dan ook over de partij als organisatie gebogen. Dat heeft in elk geval het inzicht opgeleverd dat de wijze waarop partijen georganiseerd zijn, het gevolg is van een aantal keuzes en condities die kunnen geïdentificeerd worden (Deschouwer, 1992; Harmel & Janda, 1994). Hier is niet zoveel ruimte voor toeval.

Dat laatste betekent dan ook weer niet dat die keuzes en condities duidelijk en eenduidig zijn. De organisatie van een politieke partij is het product van een reeks elementen die op elkaar inspelen. We kunnen die in een drietal grote categorieën samenvatten: de doelstelling van de partij, de ideologie van de partij en het globale partijsysteem waarin ze actief is.

Een politieke partij is een organisatie met een aantal algemene doelstellingen: een programma realiseren, politieke machtsposities veroveren, populaire steun verwerven door deel te nemen aan verkiezingen. Deze doelstellingen worden gedeeld door alle partijen. Het zijn opnieuw vereisten om zich te kwalificeren als politieke partij. Het feit dat alle partijen deze oriëntaties hebben, maakt dat ze onderling tot op zekere hoogte op elkaar gelijken. Die gelijkenissen maken het mogelijk om partijen te onderscheiden van bijvoorbeeld kerken, winkels, hobbyclubs, vakbonden.

Maar niet elke doelstelling heeft voor elke partij evenveel belang, en de wijze waarop die doelstellingen concreet worden ingevuld, heeft consequenties voor het soort structuur dat zal worden opgezet (Müller & Strøm, 1999). Een partij die er in de eerste plaats op uit is haar ideologie te verspreiden, zal allicht opteren voor andere vormen dan een partij die electoraal zo hoog mogelijk wil scoren om de andere partijen onder druk te zetten, of dan een partij die met die electorale score regeringsdeelname beoogt.

De ideologie van een partij speelt eveneens een rol. Christen-democratische partijen bijvoorbeeld hebben vaak een vorm van indirecte organisatie, waarin een grote rol is weggelegd voor intermediaire structuren zoals de vroegere 'standen' in de CVP. Socialistische partijen zijn vaak zeer gecentraliseerd, terwijl liberale partijen vaak lossere structuren hebben. Groene partijen, die in hun ideologie zelf een duidelijke visie op de wenselijke aard van partijorganisaties hebben, zullen veel aandacht besteden aan het openlaten van vele kanalen voor participatie (Katz & Mair, 1992).

En tenslotte speelt ook de omgeving een rol, en meer bepaald de andere partijen. Het aantal en de aard van de andere partijen in de omgeving beïnvloeden de strategieën die ze (moeten) gebruiken. Een partij die actief is in een tweepartijensysteem op zijn Brits, en die dus moet proberen de macht alleen te veroveren, zal anders functioneren dan een naar macht strevende partij in een partijsysteem waar coalitievorming een noodzakelijke tussenstap is.

Vooraleer we de effecten van deze condities wat meer in detail onderzoeken en concreet gaan toepassen op extreem-rechtse politieke partijen in het algemeen en op het Vlaams Blok in het bijzonder, moeten we de betekenis van het begrip 'organisatie' voor partijen wat nader omschrijven. Of preciezer nog: we moeten aangeven welke aspecten van de organisatie van politieke partijen de meest relevante zijn. Het heeft immers geen zin - het zou niet tot een beter begrip van het verschijnsel bijdragen - om

uitgebreid en in detail te beschrijven hoe de partij in elkaar zit, wie wat mag doen en wanneer. Dat kan eenieder ook lezen in de statuten. De bedoeling is veeleer wat grote lijnen op te sporen aan de hand waarvan verschillende partijen op een zinvolle manier met elkaar kunnen worden vergeleken.

2. DE DRIE PIJLERS VAN DE PARTIJORGANISATIE

Er is de jongste jaren vrij uitgebreid empirisch onderzoek verricht naar de organisatie van politieke partijen (Katz & Mair, 1992; Katz & Mair, 1994; Lawson 1994). Zich steunend op de vele concrete gegevens die dat onderzoek heeft opgeleverd, heeft Mair (1994) een bijzonder verdienstelijke poging ondernomen om de organisatorische evolutie van de partijen schematisch in kaart te brengen. De elementen die hij voor de beschrijving van die evolutie selecteert, zijn zeer bruikbaar om de kern van een partijorganisatie te vatten.

Mair onderscheidt, in navolging van Sorauf (1980), drie pijlers in een partijorganisatie. De eerste pijler is de partij als ledenorganisatie. Dat zijn dus de leden en de diverse structuren waarin zij verenigd worden. De tweede pijler is de centrale partijorganisatie. Dat zijn de structuren zoals het partijbureau, maar ook de vele samenstellende delen van de dagelijkse centrale leiding van de partij: secretariaat, woordvoerders, persrelaties en dergelijke. En ten slotte is er de derde pijler, de partij in de staat. Dat zijn die delen en actoren van de partij die zich bevinden in het parlement, in de regering, in de openbare administratie, in de kabinetten.

De analytische opdeling van partijen in deze drie pijlers, kan op drie verschillende manieren voor onderzoek worden aangewend. In de eerste plaats is er het relatieve belang van elk van deze pijlers. In de tweede plaats zijn er de onderlinge banden tussen de drie pijlers en het relatieve belang van elk van de mogelijke verbindingen. En ten slotte kan er ook gekeken worden naar de vorm en de inhoud van elk van de mogelijke verbindingen.

2.1. De neergang van partijen?

Er wordt regelmatig, ook in de wetenschappelijke literatuur, gesteld dat de politieke partijen in een neerwaartse spiraal zitten, dat ze een bedreigde soort zijn (bv. Lawson & Merkl, 1988). Deze 'decline of parties' thesis steunt zich op verschillende argumenten. Er wordt onder meer verwezen naar dalende ledenaantallen, afnemende partij-identificatie, het succes van politieke bewegingen en organisaties die uitdrukkelijk geen politieke partij willen zijn, de opkomst van zeer alternatieve politieke partijen, de toenemende electorale volatiliteit en dus onvoorspelbaarheid (Deschouwer, 1998). Dat zijn allemaal indicatoren die echter verwijzen naar de partij als ledenbeweging en als kanaal voor politieke participatie. Ze doen vermoeden dat de verbin-

ding, de 'linkage' (Lawson, 1980) tussen de civiele samenleving en de staat minder dan voorheen door de politieke partijen gecontroleerd wordt.

Is dat voldoende om te spreken van een neergang van de partijen? Het antwoord is negatief, tenminste indien men ervan uitgaat dat een partij niet alleen een ledenbeweging en een electoraal doorgeefluik is (Mair, 1994; Ignazi, 1996). Er kan hoogstens worden gesteld dat van de drie organisatorische pijlers de partij als ledenbeweging enigszins in moeilijkheden verkeert. Om echt te kunnen gewagen van een algemene neergang van de partij als verschijnsel, moeten ook de twee andere pijlers een zelfde evolutie doormaken. En dat is beslist niet het geval. Van de centrale partijorganisatie en van de partij in de staat kan moeilijk worden beweerd dat ze langzaam maar zeker wegwijnen. Het volstaat onder meer te kijken naar het personeelsbestand van die pijlers en naar de budgetten die daar ingezet worden, om krachtig het tegendeel te beweren (Mair, 1994). Deze twee pijlers van de politieke partijen zijn in volle expansie.

Een eerste belangrijke vaststelling met betrekking tot de organisatie van politieke partijen is dus wel dat twee pijlers belangrijker geworden zijn, ten nadele van de derde. Dat is een vaststelling die gedaan wordt op basis van empirisch onderzoek bij bestaande partijen. We moeten en we zullen ons de vraag stellen of deze evolutie zomaar veralgemeend kan worden naar alle partijen. Of nog: kunnen we zomaar aannemen dat een partij die vandaag nieuw wordt opgericht, er meteen uitziet zoals de 'geëvolueerde' oudere partijen? Dat is een belangrijke onderzoeksvraag. Maar belangrijk om te onthouden is dat de partijen uit de omgeving van de eventueel nieuw opgerichte partijen wel degelijk (in grote lijnen) deze evolutie hebben doorgemaakt.

2.2. De band met de ledenorganisatie

Indien het relatieve gewicht van de drie pijlers gewijzigd is, dan moeten ook de onderlinge relaties enige veranderingen ondergaan hebben. Zo is in elk geval de band tussen de centrale partijorganisatie en de ledenbeweging wat problematischer geworden. In Kirchheimers (1966) klassiek geworden beschrijving van de catch-all partij, stelt hij reeds dat in dit type partij, in vergelijking met de massapartij die haar voorafging, het belang van de individuele leden vermindert. De leiding wordt sterker, en die gaat meer de aandacht toespitsen op het electorale, op het aantrekken van kiezers eerder dan van leden (zie ook Panebianco, 1988).

De ledenaantallen van de traditionele partijen nemen af, langzaam maar zeker (Katz, Mair e.a., 1992). Dat leidt wel tot wat spanningen, omdat in de partijen zelf heel duidelijk aangevoeld wordt dat de traditionele 'ruggengraat' van de partij, die band tussen de georganiseerde basis in de samenleving en de partijleiding, aan het eroderen is. Tegelijkertijd is er een toenemende vraag om intern toch ruimer plaats te maken voor participatie en inspraak van leden. Daarom zien we partijen bewust inspanningen doen om daarop te antwoorden. Partijen wijzigen hun congresstechniek, laten meer tijd en ruimte voor bespreking en amendering van moties, laten delen van het partijbestuur of de partijvoorzitter rechtstreeks verkiezen. Alles bij elkaar kan men

dus niet zomaar zeggen dat de band tussen ledenbeweging en partijleiding verdwijnt. Die band verandert echter wel van aard. Hij wordt directer, slaat een aantal tussenstations over. De ledenbeweging wordt nog steeds bij het partijleven betrokken, maar veel meer als een geheel van individuele leden. De intermediaire structuren tussen lid en partijleiding (standen, federaties, partijraad) sneuvelen.

2.3. De band met de staat

Het veroveren van (delen van) de staat is één van de basisdoelstellingen van een politieke partij, of toch van de meeste partijen. Het is in elk geval de doelstelling van de huidige traditionele partijen geworden. Indien zij succesvol zijn in deze strategie, ontstaat de derde pijler van de partijorganisatie. De partij heeft dan verkozenen, en eventueel ook vertegenwoordigers in de uitvoerende macht.

Wanneer een partij zich inderdaad gaat toespitsen op het veroveren van een stukje staat, en dus ophoudt in haar doelstellingen en strategie een partij te zijn die van buitenaf de anderen onder druk wil zetten, gaat zij organisatorisch (moeten) investeren in de noodzakelijke voorwaarden om succes te hebben. Zij gaat - zoals we hierboven reeds aangaven - aandacht besteden aan wat nodig is om kiezers aan te trekken en kiezers te houden. En de staat helpt daarbij een handje. De aanwezigheid in de staat betekent immers voor een partij dat zij financiële middelen krijgt. In de meeste Europese landen krijgen de partijen subsidies voor hun fracties en/of voor de partij zelf. Beide financiële stromen zijn een functie van de electorale sterkte.

De aanwezigheid in de staat is dus zelf een versterker van de wil om in de staat te blijven. Wanneer een partij electoraal achteruitgaat, of erger nog een minimale drempel niet haalt (Duitsland, Oostenrijk), valt een groot stuk van de middelen weg, en dan wordt de partij getroffen in haar organisatie. Zij moet personeel laten afvloeien, kan een aantal dingen niet meer doen. En dat kan een vicieuze cirkel zijn, want op die manier is de partij minder goed gewapend om bij de volgende verkiezingen wél goed te scoren. Boven de drempel blijven, of op een fatsoenlijk niveau blijven, is dus zonder meer de boodschap. De druk om electoraal te scoren is groot. En voor partijen die gewoon zijn aan de macht te participeren, en de directe en indirecte middelen (bijvoorbeeld personeel in kabinetten die voor de partij werken) te krijgen die daaraan verbonden zijn, is er bovendien de druk om aan de macht te blijven of terug aan de macht te komen.

We kunnen zeker stellen dat de pijler van de partij in de staat een grote zuigkracht uitoefent. Zodra die er is, heeft die de neiging zichzelf in stand te houden, of toch veel energie van de partij naar het behoud van de partij in de staat te laten gaan. De professionalisering die zich in de partijen de jongste dertig jaar heel duidelijk heeft voorgedaan, is dan ook in de eerste plaats een professionalisering van de communicatie, van de campagnevoering, van de ondersteuning van de fracties, en veel minder een professionalisering van de interne partijwerking (Katz & Mair, 1994). De middelen die de partij in de staat genereert, gaan dus eerder naar de band tussen centrale

partijorganisatie en de staat, dan naar de band tussen centrale partijorganisatie en de ledenbeweging.

Dat de ene band verwaarloosd wordt ten opzichte van de andere, kan ook mooi worden afgelezen uit de wijze waarop de centrale partijorganen bevolkt worden. Structuren zoals een partijbestuur of partijbureau worden in mindere mate samengesteld vanuit de ledenorganisatie, en er duiken steeds meer vertegenwoordigers op van de partij in de staat (fractieleden, ministers), die ex officio een plaats in die structuren innemen.

Dit is opnieuw een verhaal dat gebaseerd is op de gemeten evolutie van bestaande partijen in Europa. De vraag blijft ook hier voorlopig open of nieuwe partijen noodzakelijkerwijze op dezelfde manier georganiseerd zijn.

3. DE EFFECTEN VAN DE 'MIGRATIE NAAR DE STAAT'

De wijze waarop partijen geëvolueerd zijn, is een interessant verhaal op zich, en laat toe enig zicht te krijgen op de interne logica. Het verhaal is ook relevant om een andere reden. De wijze waarop de traditionele partijen zich gedragen, is immers een bron van kritiek. Die kritiek kan leiden tot het oprichten van alternatieve partijen, die het gedrag van de andere aanklagen en eventueel zelf overgaan tot het creëren van nieuwe organisatorische vormen. Deze afwijzende houding tegenover de traditionele partijen is terug te vinden bij zowel de nieuwe linkse (groene) als bij de nieuwe rechtse partijen. Maar de kritiek, en dus het voorgestelde alternatief, is wel verschillend.

Peter Mair (1994) constateert dat de partijen 'migreren naar de staat', en ze doen dat met zijn allen. Ook de nieuwere partijen die vanaf de jaren zestig de kop hebben opgestoken, hebben de weg naar de staat gevonden. De meeste hebben minstens één keer regeringsverantwoordelijkheid gedragen. We denken dan bijvoorbeeld aan partijen zoals D'66 in Nederland, of aan de communautaire partijen in België. Ook de Groenen veroveren in steeds meer landen - na reeds de stap op het lokale en regionale niveau te hebben gezet - posities in de nationale regeringen (Hellemans, Janssens & Deschouwer, 1995; Deschouwer 1996). En daar waar dat nog niet gebeurd is, presenteren ze zich in elk geval als partijen die bereid zijn om te regeren.

De migratie naar de staat, en vooral het feit dat zowat alle partijen dat doen of er aanstalten toe maken, leidt tot een zekere collusie, tot een mate van 'kartelvorming'. De staat is - zo zagen we hoger - een noodzakelijke en belangrijke bron van inkomsten. Alle partijen hebben er dus belang bij dat die staat deze inkomsten en andere faciliteiten blijft leveren. Zij hebben alle - indien zij inderdaad het veroveren van de staat tot doel hebben - voor een stuk een zelfde belang. Zij vormen samen het 'establishment'.

Een aantal burgers heeft het gevoel dat op deze wijze de afstand tussen de samenleving en de partijen te groot geworden is. Indien we ons driepijlerconcept hanteren,

dan kunnen we stellen dat het niet zozeer gaat om een te grote of gegroeide afstand, maar om een erosie van het partijkanaal dat de band met de samenleving maakte. De ledenbeweging die krimpt, wordt wat losgeweekt van de centrale partijorganisatie. En de rond de partij bestaande organisaties gaan veel meer, net als de partijen, hun eigen weg. De wortels van de partij die vroeger vooral in de samenleving zaten (partijen werden van daaruit gecreëerd), zitten nu meer en meer in de staat. En in de samenleving groeit de perceptie dat de partijen wegtrekken, hun voeling met hun oorspronkelijke wortels verliezen.

Op deze voedingsbodem kunnen nieuwe partijen groeien. Zij kunnen dan bij wijze van spreken de open ruimte innemen die de andere partijen hebben achtergelaten toen ze aan hun migratietocht begonnen. De Groenen doen dat zeer zeker, door een partijmodel te hanteren dat heel sterk de nadruk legt op de noodzaak om die oude, verticale 'ruggengraat', de band met een ledenbeweging, op te bouwen en in leven te houden. Die band moet dan bovendien zeer democratisch worden ingevuld. De Groenen hebben echter een dubbel probleem. In de eerste plaats blijven de ledenaantallen erg laag, omdat ze precies rekruteren uit een groep die a priori niet veel vertrouwen heeft in het formele verschijnsel 'partij'. En in de tweede plaats is hun deelname aan verkiezingen erop gericht om inderdaad mee - direct of indirect - macht te gaan uitoefenen. De zuigkracht van de partij in de staat is groot. En de Groenen lopen heel snel het gevaar om vanwege die openlijke strategie naar de staat toe als deel van het 'kartel' te worden beschouwd, als nog maar eens een traditionele partij (Deschouwer, 1996).

4. DE CONDITIES VOOR DE ORGANISATIE VAN EXTREEM-RECHTSE PARTIJEN

Tot hiertoe hebben we het vooral over andere dan extreem-rechtse partijen gehad. Daarmee hebben we wat elementen samengebracht die kunnen helpen om de logica achter de organisatie van dit type partij te begrijpen. Het gaat tenslotte om politieke partijen, en dus zijn ze voor sommige aspecten van hun organisatie zeer goed met de andere te vergelijken. Bij die vergelijking moeten er evenwel drie dingen in ogenschouw worden genomen. We vermeldden ze reeds hoger: de doelstellingen, de ideologie en de omgeving. We werken de drie elementen hier wat meer in detail uit.

4.1. De doelstelling van de partij

Om de concrete doelstellingen van partijen in kaart te brengen, en vooral om de consequenties ervan voor het functioneren van de partijen goed te begrijpen, suggereert Buelens (1996) een 'levensloop-model' (ook Pedersen, 1982). Dat bestaat uit vijf drempels, en dus uit vier fasen die een partij in de loop van haar leven kan doorlopen. Zij hoeft ze niet alle te doorlopen, en de tijd die ze over elke fase zet, hoeft ook niet

gelijk te zijn. Bovendien is het ook mogelijk om terug te keren naar een vorige fase in de levensloop.

De eerste stap is het deelnemen aan verkiezingen. De tweede is het behalen van verkozenen. De derde is het aanknopen van gesprekken met het oog op deelname aan de macht. De vierde is het toetreden tot een coalitie en de vijfde is het alleen uitoefenen van de regeringsmacht. Nogal cruciaal in de levensloop van een partij is die derde stap. Dat is het moment waarop de partij niet meer louter zweepartij of protestpartij is, maar solliciteert voor de status van beleidspartij. Dit heeft consequenties voor de wijze van organiseren.

Een eerste consequentie kan meteen worden geduid in termen van Mairs drie pijlers. Een partij die opteert voor mogelijke deelname aan het beleid, zal andere interne prioriteiten leggen. Er mag worden verwacht dat er meer geïnvesteerd wordt in een studiedienst, en dat het belang van de parlementaire fracties formeel erkend wordt (bijvoorbeeld door ze in de centrale partijleiding op te nemen). Een tweede consequentie heeft betrekking op de beoordeling die de partij zal hebben van haar eigen prestaties. Organisaties in het algemeen, en partijen in het bijzonder, zullen hun organisatie aanpassen wanneer ze het gevoel hebben dat die niet voldoet, dat die niet in de gewenste mate bijdraagt tot het bereiken van het doel. En dat gevoel is dus afhankelijk van het vooropgestelde doel (Harmel & Janda, 1994).

Voor de organisatie van een extreem-rechtse partij moeten we dus dit aspect in de analyse opnemen. Wat is het belangrijkste doel van de partij? Wenst zij protest aan te tekenen tegen het 'establishment', tegen het 'kartel', tegen de traditionele politieke partijen, of wenst zij daarentegen een beleidspartij te zijn, haar programma effectief en eventueel via het compromis van een coalitie te gaan realiseren? De aard van de partij (haar ideologie) laat ons niet toe zomaar te zeggen welke de optie zal zijn. Sommige extreem-rechtse partijen profileren zich overduidelijk als protestpartij, andere solliciteren voor deelname aan de macht. Dat laatste is duidelijk het geval voor de Italiaanse Alleanza Nazionale (vroeger MSI) en voor de Oostenrijkse FPÖ. Beide zijn er trouwens ook al in geslaagd om die doelstelling te realiseren. De Duitse Republikaaner of de Nederlandse Centrumdemocraten zijn dan weer duidelijk oppositiepartijen. Beide zijn trouwens ook veel te klein om enige rol van betekenis te spelen. Het Franse Front National is een stuk groter, en daar woedden dan ook flinke debatten over de te volgen strategie. In 1999 leidde dat zelfs tot een scheuring tussen de principiële Jean-Marie Le Pen en de meer pragmatische (in termen van mogelijke machtsdeelname) Bruno Mégret.

Van het Vlaams Blok kunnen we stellen dat het zich totnogtoe op het federale of Vlaamse niveau niet als een beleidspartij heeft aangediend. Toen de partij na de verkiezingen van 1991 recht had op een ministerportefeuille in de Vlaamse regering, heeft ze die vriendelijk maar beslist geweigerd. Toen begin 1996 Gerolf Annemans suggereerde dat het harde 70-puntenprogramma niet te nemen of te laten was, maar een eventuele basis voor onderhandelingen kon zijn, leek dat op een mogelijke aanzet om de 'derde drempel' te gaan nemen. Maar de partijleiding maakte snel duidelijk dat hiervan geen sprake kon zijn. Toch blijft de tegenstelling broeden, en blijft intern de vraag naar de meest geëigende strategie regelmatig opduiken. Het Vlaams Blok be-

weegt zich in elk geval naar een positie van waaruit eventueel de drempel naar de machtsdeelname kan worden overschreden.

Op het lokale vlak liggen de zaken ook niet meer zo duidelijk als in de beginjaren van de partij. In Antwerpen verklaart het Blok zich bereid om aan de macht deel te nemen, en het laat ook voortdurend openlijk merken dat die bereidheid bestaat. Die zal er allicht ook in een aantal andere gemeenten zijn. Bij de regionale verkiezingen van juni 1999 in Brussel gaf het Vlaams Blok ook duidelijk aan dat het bereid was om in de regering te stappen. Het is echter de houding van de politieke tegenstanders en mogelijke coalitiepartners (het zogenaamde cordon sanitaire) dat ervoor zorgt dat die doelstelling niet verwezenlijkt wordt. Maar dat is dan niet zozeer een gevolg van de eigen keuze van het Blok, dan wel van condities uit de omgeving van het Blok. Die condities bespreken we verder nog. In Italië daarentegen droeg en draagt de Alleanza Nazionale wel regeringsverantwoordelijkheid dankzij de verbinding met Forza Italia van Berlusconi. De Oostenrijkse FPÖ kon in zes Länder en later op het federale niveau aan de macht komen omdat het enige andere alternatief - de eeuwige grote coalitie tussen Christen-Democraten en Socialisten voor geen van beide nog een aantrekkelijk alternatief was, en omdat de FPÖ al lang duidelijk had gemaakt dat zij bereid was om toe te treden tot een coalitie. De door Gianfranco Fini geleide omvorming van de oude neo-fascistische MSI tot de bredere en meer gematigde Alleanza Nazionale had precies hetzelfde doel.

4.2. De ideologie van de partij

De partij-ideologie bepaalt mede de organisatie van een partij. Dat lijkt voor een extreem-rechtse partij misschien het meest voor de hand liggende element dat met de organisatie in verband moet worden gebracht. Van een extreem-rechtse partij wordt niet in de eerste plaats een bekommernis om de democratie verwacht, en dus zal de interne organisatie ook eerder naar een autoritaire dan naar een democratische structuur neigen. Zelfs deze op het eerste gezicht zeer evidente relatie behoeft evenwel de nodige nuances, al was het maar omdat de neiging tot enig autoritarisme in wel meer partijen voorkomt, en omdat de afwijzing van de democratie ook niet zomaar als een kenmerk van de extreem-rechtse ideologie weerhouden kan worden. Dat laatste is in de literatuur een opvallend punt van discussie (bv. Fennema, 1997; Mudde, 1995; Mudde, 1996). De eenvoudige term 'democratie' dekt overigens te veel ladingen om als goed analytisch begrip gehanteerd te worden.

We moeten ons eerst afvragen of er wel degelijk een coherente en herkenbare extreem-rechtse ideologie bestaat die rechtstreeks betrekking heeft op de interne organisatie van de partij. Is de organisatievorm het product van een bewuste strategische keuze? De vraag stellen is makkelijker dan ze beantwoorden. Maar het antwoord lijkt toch eerder negatief te zijn. Alvast in de geschriften van het Vlaams Blok is hierover niets terug te vinden. Wél wordt er over de partijorganisatie nagedacht, en er wordt ook naar gestreefd om ze efficiënt te laten functioneren.

Indien er zoiets zou bestaan als een (hedendaags) gedachtegoed over de partijorganisatie dat gedeeld wordt door de partijen van de extreem-rechtse familie, dan zouden ze onderling sterk op elkaar moeten gelijken, ook al zorgt de context waarin ze actief zijn voor de nodige variatie. Dat is bijvoorbeeld het geval met de Groenen, die overduidelijk een gemeenschappelijke interne doelstelling hebben (Poguntke, 1993). Voor de extreem-rechtse partijen meent Pfahl-Traughber (1994: 124) dat dit eveneens het geval is: zij hebben gewoon allemaal een ondemocratische structuur. Het zijn volgens hem 'Führerpartijen'. Hij wil met die term geen historische associaties oproepen, maar wenst ermee aan te geven dat die partijen op een autoritaire wijze geleid worden door een voorzitter, en dat er rond die voorzitter een systematische personen-cultus gevoerd wordt. Dat zijn erg algemene en vage begrippen om een partijorganisatie te beschrijven. Met het eerste bedoelt hij dat de voorzitter zelf beslissingen kan nemen, zonder noodzakelijk de achterban te raadplegen. Formeel zijn er wel, nog steeds volgens Pfahl-Traughber, democratische besluitvormingsmechanismen, maar in de praktijk worden die niet gebruikt.

De personencultus rond de voorzitter is evenmin een eenduidig begrip. Een aantal van de extreem-rechtse partijen kunnen inderdaad wel met hun leider geassocieerd worden: Fini, Haider, Janmaat, Le Pen, Hagen, Schönhuber. Maar voor de laatste geldt alvast dat de partij hem afgezet heeft, wat niet echt een illustratie van het 'Führer-Prinzip' is. In Noorwegen kom Carl Hagen de leidersrol van Anders Lange probleemloos overnemen, en ook het Vlaams Blok kon vlot van voorzitter wisselen. Dat zijn tekenen die wijzen op een consolidatie van de organisatie die niet alleen op de figuur van de leider steunt.

Voor beide kenmerken die Pfahl-Traughber naar voren schuift, geldt echter vooral het argument dat het geen kenmerken zijn die echt eigen zijn aan de extreem-rechtse partijen. De grote macht van de voorzitter is iets wat een Belgische waarnemer beslist niet als typisch voor het Vlaams Blok zal aanduiden. Het bestaan van formele democratische structuren die niet noodzakelijk echt gevolgd worden, is dat al evenmin. Het aanduiden van de partijvoorzitter gebeurt, zo blijkt uit diverse onderzoeken (Maes, 1990), in de praktijk normaal via coöptatie en acclamatie. De zittende partijtop gaat op zoek naar de meest geschikte kandidaat, en laat die dan via de officiële statutaire weg bevestigen. Door het bestuur aangeduide interim-voorzitters worden stevast ook echt voorzitter, en soms voor lange tijd. Qua formele structuur, en qua neiging tot enig autoritair leiderschap, lijkt extreem-rechts toch niet fundamenteel te verschillen van de traditionele partijen. We kunnen hier nog maar eens vergelijken met de Groenen, wier structuren wel degelijk opvallend en systematisch afwijken van die van de traditionele partijen (Deschouwer, 1996).

En toch is er een verschil waar te nemen, al is het niet zo spectaculair. Alle partijen hebben, als gevolg van de electorale en politieke competitie die tot efficiëntie dwingt, de neiging om strakke en vrij autoritaire structuren op te zetten. Maar alle partijen zijn zich daarvan ook bewust, en proberen die neigingen enigszins in toom te houden. En ook al lukt dat in de praktijk niet noodzakelijk altijd even goed, de hervormingen in de partijen zullen toch expliciet geduid worden als pogingen om tegemoet te komen aan vragen voor meer en betere interne participatie (Deschouwer, 1993). Bij de extreem-rechtse partijen, en hier is het verschil, horen we dit discours niet. Bij het

Vlaams Blok valt geen bezorgdheid te beluisteren over het mogelijk niet zeer democratisch functioneren van de interne besluitvorming. Daarover worden ook geen interne debatten gevoerd. En dat zal in de praktijk dan wel leiden tot procedures die inderdaad niet bijzonder democratisch zijn, ook al is het verschil met de andere partijen slechts een gradueel en soms zelfs klein verschil.

Paul Taggart (1995; 1996) verdedigt een stelling die op het eerste gezicht wat gelijkt op die van Pfahl-Traugher, maar die toch nog wat scherper de band weet te leggen tussen ideologie en organisatie. Zijn beschrijving van de ideologie is dan ook subtieler, en legt ook meer de nadruk op de algemene maatschappijvisie van de extreemrechtse partijen. Dat levert sowieso een beter beeld op dan een beschrijving die er eenvoudig van uitgaat dat we te maken hebben met autoritarisme.

Taggart legt sterk de nadruk op het populistisch aspect van de extreemrechtse partijen, en stelt dat dit populisme zich vertaalt in politieke stijl en in organisatie. Het populisme is op zich niet echt een ideologie. Het is een politieke stijl, taalgebruik en strategie die op vele plaatsen en onder verschillende vormen terugkomt. Essentieel is het negatieve aspect ervan, het verzet tegen het systeem en tegen diegenen die het onder controle hebben (zie ook Taggart, 2000). Het verwoordt het verzet van de 'mainstream', van de 'zwijgende meerderheid', van een 'volk' dat eveneens eerder negatief is gedefinieerd. Het is niet zozeer duidelijk wat dat volk is, maar het is des te duidelijker wat het niet is: de politici, de immigranten, de bureaucraten, de intellectuelen. Het populisme keert zich tegen de vermeende consensus die er ergens 'boven' bestaat, en waarin het huidige systeem de mensen niet de mogelijkheid geeft om er echt tegen in te gaan. Het populisme wil het volk een stem geven, omdat het georganiseerde 'kartel' van de traditionele partijen (en drukingsgroepen) hen die stem niet (meer) geeft. Van Scandinavië over Zwitserland tot Italië is dit het stramien van de extreemrechtse maatschappijvisie.

Daarbij hoort dan ook een politieke stijl en een politieke organisatie die anders is. Het charismatisch leiderschap is daarvan een essentieel onderdeel. Het te verwerpen model is dat van de traditionele 'catch-all' professioneel-bureaucratische partij (Kirchheimer 1966; Panebianco 1988), met haar wereldvreemde intellectuele studiediensten, haar topzware bureaucratie, haar op machtsdeelname aansturende middenkaders, haar gulzig van de staat snoepende mandatarissen, haar voorzichtig en versluijend taalgebruik, haar communicatie die niet naar de burgers blijkt te zijn gericht. Het charismatisch leiderschap is dan zonder meer een alternatief, en het is vooral een alternatief dat van de (directe) band tussen partijleiding en bevolking de 'ruggengraat' van de partij wil maken. (De Groenen presenteren met hun gedecentraliseerde en gedepersonaliseerde structuur evenzeer een alternatief dat het herstellen van die klassieke 'ruggengraat' beoogt).

De charismatische stijl waarmee de meeste extreemrechtse partijen geleid worden, heeft ongetwijfeld kenmerken die als autoritair aangeduid kunnen worden. Maar het bovenstaande moet toch duidelijk maken dat het autoritarisme als dusdanig niet het streefdoel is. Het is een niet geproblematiseerd neveneffect van een visie op partijen die in de eerste plaats de afstand (kloof) tussen burgers en politieke verantwoordelijken moet overbruggen. Het is ook een effect van de wijze waarop deze partijen ont-

staan zijn. Taggart (1996) vergelijkt extreem-rechts bewust en systematisch met de Groenen, omdat beide toch partijfamilies zijn die relatief recent in het landschap zijn opgedoken. De Groenen zijn de partijpolitieke emanatie van een reeks nieuwe sociale bewegingen. De weg naar partijvorming en de band met die nieuwe sociale bewegingen is een verhaal dat bol staat van de expliciete zoektocht naar open en participatorische structuren (Walgrave, 1996). Extreem-rechts daarentegen ontstaat niet als een beweging in de samenleving. Hier gaat het om elites (partijpolitieke of andere) die zich als entrepreneur op het pad van de politieke mobilisatie begeven. De mobilisatie begint dus bovenaan, bij de zelfgeproclameerde leider(s). De band met de basis, de inspraak van de leden, het zijn allemaal begrippen uit het woordenboek van de sociale bewegingen, niet van de politieke entrepreneurs die de extreem-rechtse partijen op het electorale spoor gezet hebben. Uiteraard kan een bestaand netwerk van organisaties een hulp zijn, maar het is beslist geen absolute voorwaarde (meer) om op succesvolle wijze een politieke partij tot leven te roepen en er succes mee te hebben. Forza Italia van Silvio Berlusconi is daar wellicht het meest treffende voorbeeld van.

De partijorganisatie van extreem-rechts kan dus niet rechtstreeks worden afgeleid uit een duidelijke en uitgesproken visie op die interne organisatie. Wel is het de algemene populistische oriëntatie van die partijen en het daarbijbehorende protest dat zij uiten op het systeem en op de voornaamste actoren ervan (de andere partijen), die toelaten te begrijpen waarom een persoonlijk en charismatisch leiderschap een mogelijk en zelfs vanzelfsprekend alternatief is. En als er al een visie is op de wijze waarop de organisatie uitgebouwd moet worden, dan is dat eveneens een visie die afgeleid is uit de rol die de partij in het politieke systeem zou moeten spelen. Die is een functie van de extreem-rechtse populistische ideologie, maar ook natuurlijk van de hoger besproken doelstelling van de partij. Het gaat niet om macht veroveren, maar om 'giving voice', om het kanaliseren van ongenoegen. En daarom moet niet zozeer de band tussen partijleiding en staat uitgebouwd en ingevuld worden, maar wel de band tussen de partijleiding en de partij in de samenleving.

4.3. De context

Zowel doelstelling als ideologie van de extreem-rechtse partijen zijn slechts goed te begrijpen indien ze in hun context geplaatst worden. Dat gebeurde hierboven dan ook heel uitdrukkelijk. Deze paragraaf zal nog twee andere aspecten van de context bespreken: de kieswetgeving en de wetgeving op de politieke partijen.

De kieswetgeving kan het succes van nieuwe partijen vergemakkelijken of bemoeilijken. Het Britse 'first past the post' systeem maakt het voor nieuwe partijen in het algemeen bijzonder lastig, en de kans dat in landen met een dergelijk systeem een extreem-rechtse partij succes boekt, is relatief klein. Het meerderheidssysteem met twee ronden (Frankrijk) of het proportionele systeem (nagenoeg alle Europese landen) laat wél vrij makkelijk nieuwe partijen toe. Zij halen in een dergelijke context vrij vlug de drempel van de vertegenwoordiging, en treden dus snel en makkelijk toe tot de tweede fase van het leven van een partij (Buelens, 1996; Buelens & Lucardie, 1997). De

volgende mogelijke drempel is dan die van de onderhandelingen, van de eventuele toetreding tot een regeringscoalitie.

In het Franse systeem speelt daarbij ook de houding van de andere partijen een rol. Kleinere partijen kunnen scoren in de eerste ronde, maar om ook echt verkozenen te hebben, zijn electorale allianties nodig. Dat vereist de bereidheid van de anderen om die effectief aan te gaan, en uiteraard de wil bij de nieuwe partij om de consequenties van die allianties te dragen. Al bij al zit het Franse systeem wat tussen het Britse en het zuiver proportionele in.

Het proportionele systeem heeft eigenlijk een dubbel direct effect op een nieuwe partij. In de eerste plaats is electoraal succes relatief makkelijk te behalen. En in de tweede plaats biedt electoraal succes in een dergelijk systeem geen enkele garantie voor deelname aan de macht. Het deelnemen aan de macht is het resultaat van onderhandelingen, van politieke akkoorden, van compromissen. Uiteraard hoeft een partij niet de deelname aan de macht tot doelstelling te hebben. Zij kan, in de tweede fase van haar leven, opteren om daar te blijven en louter electoraal een rol te spelen. Maar het effect van het proportionele electorale systeem is wel dat een nieuwe partij dan heel bewust voor die strategie moet *kiezen*. Die verplichting tot kiezen is het gevolg van het feit dat electoraal succes zo makkelijk is. Zodra dat behaald wordt, staat de partij potentieel voor de deur van de regering. Ze komt er niet vanzelf binnen, maar de stap is sowieso klein.

Het dilemma is niet onbekend. Bij de Groenen wordt dat het debat van de 'realo's' versus de 'fundi's' genoemd. Maar het is geen typisch Groen debat. We vinden het terug in de geschiedenis van het socialisme, en in België bijvoorbeeld ook bij nieuwe partijen zoals het RW, het FDF en de Volksunie. De context dwingt dus snel tot een keuze, en de consequentie van die keuze is erg belangrijk. Het betekent een behoud of een aanpassing van de fundamentele doelstelling van de partij: enerzijds zweepartij zijn, protestpartij, antisysteempartij, anti-establishmentpartij, antikartelpartij, of anderzijds beleidspartij zijn, en dus toetreden tot het systeem. Voor een nieuwe partij die vertrekt vanuit een duidelijke oppositie tegen een aantal fundamentele gegevens van het systeem (socialisten, nationalisten, Groenen, extreem-rechts), is die stap dus niet gering. Maar tegelijk is de stap zo klein, dat de 'verleiding' steeds om het hoekje loert. De breuk binnen het Franse Front National - één van de oudere extreem-rechtse partijen - is in deze bijzonder illustratief. Bruno Mégret, die zich van het oorspronkelijke Front National afscheurde, opteerde veel meer dan Le Pen voor de strategie van de onderhandeling. Hij poogde de klassieke rechtse partijen te verleiden tot samenwerking, en boekte daarmee overigens het nodige succes, al was het maar door in het bijzonder de RPR van president Chirac hopeloos intern te verdelen.

Met betrekking tot de extreem-rechtse partijen verwachten we dus dat deze spanning opduikt. En we verwachten ook een keuze. Voor de meeste extreem-rechtse partijen is dat (voorlopig?) een keuze voor de tweede fase van het leven, voor het functioneren als oppositiepartij. De interne organisatie zou daarvan dan de gevolgen moeten dragen. We verwachten geen investeringen in het veroveren van de staat, of in het potentieel uitbouwen van de partij in de staat, maar wel in het versterken en uitbouwen van die verticale 'ruggengraat', van een georganiseerde ledenbeweging. Nieuwe par-

tijen die meteen op machtsdeelname mikken, zoals bijvoorbeeld Forza Italia, zien er dan ook anders uit. Daar is de ledenbeweging gewoon zoek.

Het kiezen voor de 'oppositie' en dus voor het investeren in de verticale pijler van de partij, is beslist geen makkelijke keuze. Het betekent dat de partij uitgebouwd wordt op de plaats waar de traditionele partijen een erosieproces doormaken. In een tijdperk waarin blijkbaar minder burgers bereid zijn zich formeel te engageren in een politieke partij, gaat precies daarop de nadruk komen te liggen. Opdat dit zou slagen, mag het allicht niet op een te klassieke manier gebeuren. Het echt uitbouwen van een beweging met actieve en participerende leden, zoals de Groenen dat proberen (of geprobeerd hebben), lijkt niet zo te lukken. Maar een beweging met leden die niet noodzakelijk actief moeten participeren, maar die wel professioneel omkaderd worden, en met wie er op een directe en duidelijke wijze gecommuniceerd wordt, met moderne technieken en met een duidelijk geprofileerde leider, is iets wat misschien wel kan lukken. Overigens kunnen we ook hier weer vaststellen dat dit ook de wijze is waarop de andere partijen proberen de ledenbeweging toch in leven te houden.

Een tweede element uit de context van de partijen, is van een heel andere aard. Het betreft de wetgeving op de partijen zelf. Niet alle landen hebben een wetgeving op partijen. België bijvoorbeeld heeft er geen. De politieke partijen worden slechts onrechtstreeks juridisch gedefinieerd, via onder meer de kieswetgeving. Alleen de wet op de directe subsidies voor de partijen definieert heel vaag wat een partij is. De enige formele voorwaarden die daar recent aan toegevoegd zijn om erkend te worden, niet als partij maar als partij die recht heeft op subsidie, is de verplichting om in de statuten het respect voor de mensenrechten in te schrijven en het verbod om racistische standpunten in te nemen. Andere landen, zoals bijvoorbeeld Duitsland, hebben wél een wetgeving op de politieke partijen, en die wetgeving bepaalt wat een partij is, en aan welke voorwaarden ze moet voldoen om als partij erkend te worden, niet alleen voor het ontvangen van subsidies, maar ook gewoon om te mogen deelnemen aan de verkiezingen (Poguntke & Boll, 1992).

Deze contextuele variabele mag beslist niet verwaarloosd worden. Hij betekent namelijk dat partijen niet alleen (mogelijk) op elkaar gelijken wanneer ze lid zijn van dezelfde ideologische familie, maar ook wanneer ze in een zelfde land actief zijn. Voor de oefening die we hier maken - het zoeken naar de organisatorische kenmerken van extreem-rechtse partijen - is dat erg belangrijk.

5. DE ORGANISATIE VAN HET VLAAMS BLOK

In de voorgaande paragrafen hebben we ons theoretische luik van de exploratie benadrukt. Aan de hand van de algemene partijentheorie, en steunend op de bestaande recente literatuur over extreem-rechtse partijen, hebben we geprobeerd wat concrete veronderstellingen en bevindingen te formuleren. In wat volgt belichten we één partij in het bijzonder - het Vlaams Blok -, maar we doen dat wel met de hierboven bespro-

ken theorieën en inzichten in het achterhoofd. Zoals hoger reeds gesteld is dit slechts een eerste exploratie, die vooral de statuten bekijkt, en ze vergelijkt met die van het Franse Front National en van de Duitse Republikaner. De statuten van een partij zijn maar een zeer partiële aanwijzing van de wijze waarop een partij werkelijk functioneert. De statuten mogen dan ook niet als de enige indicator van de interne organisatie gebruikt worden (Katz & Mair, 1992). Statuten zijn vooral belangrijk en relevant omdat ze door de partij bewust gemaakt en hervormd worden, en door de partij gepubliceerd worden. Ze geven als het ware het officiële zelfbeeld van een partij weer, de wijze waarop ze mag en wil gezien worden. En dat is een interessant gegeven.

De statuten van het Vlaams Blok tonen meteen en zeer duidelijk aan dat we te maken hebben met een partij die intern een weinig participatorische structuur heeft. De procedures voor aanstellingen en voor besluitvorming zijn bijzonder gecentraliseerd. De tendens tot centrale leiding en controle die in de meeste partijen aanwezig is, maar niet noodzakelijk openlijk in de statuten wordt vertaald, wordt bij het Vlaams Blok absoluut niet verhuld. Er is in België ook geen enkele wettelijke verplichting om statutair te doen alsof het de leden zijn die de echte leiding van de partij in handen hebben.

De statuten van het Vlaams Blok vallen echt wel op, ook en vooral in vergelijking met de statuten van een aantal andere extreem-rechtse partijen. De statuten van het Front National, van de Republikaner of van de Centrumdemocraten wijken niet af van de statuten van andere politieke partijen. Nu zijn statuten natuurlijk niet meteen een goede aanwijzing voor de wijze waarop een partij in de praktijk functioneert. Om dat te weten te komen is een grondige analyse per case nodig. Maar statuten zijn niettemin een belangrijke en zelfs interessante indicator. Ze zijn niet alleen de leidraad voor het interne functioneren van een partij, maar zijn ook een gepubliceerde tekst waarmee de partij zichzelf beschrijft en vertoont aan de buitenwereld. Partijen besteden aan hun statuten behoorlijk wat aandacht (Katz & Mair, 1994). Indien we dan zien dat de statuten van het Vlaams Blok een ander verhaal vertellen dan de statuten van andere extreem-rechtse partijen, dan is dat een bevinding die niet zomaar weggeveegd mag worden met het argument dat partijstatuten slechts een façade zijn. De façade is op zich een relevant gegeven.

De Belgische wetgeving op de partijfinanciering verplicht tot het inschrijven van het respect voor de mensenrechten. Aan die verplichting voldoet het Vlaams Blok. Het voegt er nog in één adem het zelfbeschikkingsrecht der volkeren aan toe. In de statuten wordt dat als volgt geformuleerd: "Als partij voor de vrijheid verbindt het Vlaams Blok zich er toe om in haar politieke actie ten minste de rechten en vrijheden, zoals gewaarborgd door het bij de wet van 13 mei 1955 bekrachtigd Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden van 4 november 1950 en de in België van kracht zijnde aanvullende protocollen bij dit Verdrag, en het principe van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren in acht te nemen en door haar diverse geledingen en verkozen mandatarissen te doen in acht nemen". Deze wettelijke verplichting werd eigenlijk ingevoerd met het doel het Vlaams Blok zijn overheidssubsidies te kunnen onthouden, maar dat is duidelijk een slag in het water geweest.

Overigens houdt het Blok het niet bij die ene verplichte formule. De statuten zeggen ook het volgende: "Als politieke partij onderschrijft het Vlaams Blok alle principes en regels van de democratie en streeft naar een democratischer politiek bestel, onder meer op gebied van de vrijheid van meningsuiting, de gewetensvrijheid, het beginsel van de gelijkheid van alle burgers voor de wet, de vrijheid van vereniging en de vrijheid van vergaderen". Een dergelijk expliciet onderschrijven van de basisprincipes van de liberale democratie is alleen in de statuten van het Vlaams Blok te vinden. Dat is begrijpelijk. Andere partijen krijgen natuurlijk niet voortdurend het verwijt ondemocratisch te zijn en voelen dan ook niet meteen de nood om plechtig te proclameren dat zij dat wél zijn.

De door de statuten gedefinieerde partijstructuren zijn klassiek en klinken bekend in de oren (Poguntke, 1998). Het zijn: het voorzitterschap, het partijbestuur, de partijraad en het partijcongres. De voorzitter van het Vlaams Blok is Frank Vanhecke. Zijn voorganger was Karel Dillen, en die was statutair voorzitter voor het leven. Dat is uniek, zowel in België als in de familie van de extreem-rechtse partijen. Er was rond Dillen veel minder een personencultus dan rond Le Pen, Fini of Haider, maar hij kon ook niet, zoals dat met Schönhuber gebeurde bij de Republikaner, door de partij worden afgezet. Meer zelfs: de huidige voorzitter heeft zijn opvolger Vanhecke aangewezen voor een periode van drie jaar. Nadien kan diens mandaat door de partijraad voor een periode van zes jaar worden verlengd, of kan hij vervangen worden. In beide gevallen is er *eensgezindheid* nodig in de partijraad, en gebeurt de voordracht door het partijbestuur dat eveneens eensgezindheid moet bereiken.

Het partijbestuur "beslist in alle zaken van dagelijks beheer van de partij en heeft residuaire bevoegdheid". Het is met andere woorden het belangrijkste orgaan voor de interne besluitvorming. Dat is ook zo in de andere partijen, al schrijven de meeste in hun statuten dat het congres de residuaire bevoegdheid heeft. Het partijbestuur van het Vlaams Blok bestaat uit de voorzitter, de ondervoorzitter, de verslaggever, de penningmeester, de verantwoordelijke voor organisatie, de verantwoordelijke voor propaganda, de hoofdredacteur van het partijblad, de voorzitter van de Vlaams Blok Jongeren, de voorzitter van de financiële commissie, de verantwoordelijke voor de studiedienst, de verantwoordelijke voor de omroepstichting, de verantwoordelijke voor het persbeleid en de vertegenwoordiger van de Vereniging van Vlaams Blok Mandatarissen. Het vergadert om de veertien dagen. De agenda wordt bepaald door de voorzitter, die de vergaderingen van het bestuur ook leidt. Het betekent onder meer dat hij moet proberen de eensgezindheid in de vergadering na te streven. Wordt die niet bereikt, dan spreekt de voorzitter het laatste woord.

Op de huidige voorzitter na, worden de leden van het partijbestuur door de partijraad aangesteld. Er is in de teksten geen sprake van een verkiezing, maar wel degelijk van een *aanstelling*. De kandidaten voor die aanstelling worden voorgedragen door het uittrekkend partijbestuur. In de partijraad wordt daarover niet gestemd, maar wordt er naar consensus gestreefd. Het aanstellen van personen staat uitdrukkelijk vermeld als een materie waarover er in geen geval gestemd mag worden. Over een eventueel ontslag kan er wel worden gestemd.

De partijraad wordt beschouwd als het hoogste beleidsorgaan. Het bestaat uit de leden van het partijbestuur, één afgevaardigde per arrondissement, de provinciale voorzitters, de volksvertegenwoordigers en senatoren, één afgevaardigde per provincie van de provincieraadsleden, een bijzonder vertegenwoordiger voor Brussel en een afgevaardigde van de Vlaams Blok Jongeren. Op de kamerleden en senatoren na, stelt de partijraad zichzelf samen. Niemand kan immers zitting hebben in de partijraad, zonder vooraf door die partijraad te zijn aangesteld. De provinciale voorzitters en arrondissementele voorzitters worden voorgedragen door het partijbestuur, waarna de partijraad de aanstelling bekrachtigt. De partijraad is dus zeker geen emanatie van de lagere echelons in de partij. Het is de partijtop die deze lagere echelons aanduidt, en ze vervolgens in de raad opneemt. Het Vlaams Blok is hiermee zonder de minste twijfel en veruit de meest gecentraliseerde partij van Vlaanderen. Ze is ook veel gecentraliseerder dan Front National en Republikaan. Die hebben statuten die veel meer gelijken op die van andere partijen. Dat betekent bijvoorbeeld dat de uitvoerende organen - waaronder de voorzitter - formeel door congres en/of raad verkozen worden.

Dit verregaand centralisme en volkomen top-down organisatieschema geldt trouwens ook voor de andere structuren van het Vlaams Blok. De voorzitter van een arrondissement duidt zelf de bestuursleden op dat niveau aan. Hij duidt ook de voorzitters van de afdelingen aan. Dat wordt in de statuten omschreven als een "soepele procedure". De vergaderingen waarop nieuwe bestuursleden aangesteld worden, moeten echter wel steeds een eensgezinde beslissing nemen.

Het Vlaams Blok heeft ten slotte ook nog een congres. Ook dat verschilt van de partijcongressen van de andere partijen. Het heeft namelijk geen enkele inhoudelijke bevoegdheid. Het is een confrontatie van partijleden die een bepaalde problematiek verder uitdiepen. Het neemt meer de vorm aan van een workshop of colloquium, dan van een politieke vergadering. Alle leden van het Vlaams Blok kunnen aan de congressen deelnemen.

Om de statuten en de interne organisatie van het Vlaams Blok nog wat nader te analyseren, kunnen we opnieuw een beroep doen op de drie elementen waarvan we hoger aangaven dat ze een invloed kunnen hebben op een partijorganisatie: de ideologie, de doelstellingen en de omgeving. We zullen zien dat de hypothesen die toen geformuleerd werden, voor een groot stuk bevestigd worden.

De directe invloed van de rechtse ideologie op de structuren is niet evident. We kunnen niet zeggen dat het Vlaams Blok, of de andere extreem-rechtse partijen in Europa bewust en weloverwogen een strakke en centraal geleide structuur op poten gezet hebben. Dat neemt niet weg dat die structuur wel degelijk op een verregaande wijze topzwaar is. Het Vlaams Blok gaat daarin beduidend verder dan de zusterpartijen in Europa. Maar een expliciete eigen rechtvaardiging daarvoor is er niet. Onze vraag naar teksten die een verantwoording kunnen zijn voor de gekozen organisatievorm werd met verbaasde blikken beantwoord.

Gecentraliseerde structuren zijn in het algemeen een kenmerk van politieke partijen tout court. Dat hebben we hoger ook reeds besproken. Het Vlaams Blok is daarbij op

twee punten anders. Het eerste is de gradatie van centralisatie, en het tweede is het feit dat het Vlaams Blok misschien niet bewust deze interne structuur ideologisch legitimeert, maar er zich evenmin zorgen over maakt. Het is niet zo dat de partij, zoals dat bij vele andere partijen wèl het geval is, zich bewust is van het feit dat een democratische politieke competitie tot een centralisering leidt die als onwenselijk beschouwd wordt. Het Vlaams Blok heeft bijzonder gecentraliseerde structuren, en ligt daar absoluut niet wakker van. Een participatorische visie op de democratie is er niet te bespeuren.

Daaruit zomaar afleiden dat de partij in het algemeen niet democratisch is, is een al te snelle conclusie. Er blijkt uit de teksten, en ook uit de statuten zelf, wel degelijk een bekommernis om de democratie. Het Vlaams Blok aanvaardt expliciet de rechten van de mens en de klassieke rechten en vrijheden van de liberale democratie. Maar die bevatten natuurlijk niet de principes van een participatorische democratie. Die hebben alleen betrekking op de formele procedures.

In de interne besluitvorming valt het op dat de basisregel de absolute consensus is. Dat is eveneens een visie op democratie, en zelfs een heel extreme. Het is een visie die ervan uitgaat dat een beslissing moet steunen op de goedkeuring van iedereen. Zodra één lid zich niet met de beslissing kan verzoenen, kan die niet worden beschouwd als de emanatie van de wil van de vergadering, en dus is er geen beslissing. Die procedure is bijzonder zwaar. Dat is ook de reden waarom in de massademocratie niet gestreefd wordt naar consensus, maar wel naar een meerderheid. Het is overigens ook de zwakte van de massademocratie, dat ze de meerderheid uitroept tot 'het volk', en die meerderheid het recht geeft beslissingen op te leggen aan burgers die er niet om gevraagd hebben, of die liever een andere beslissing zagen. Het recht op oppositie is de heel fundamentele correctie op die zwakte.

Het redeneren in termen van absolute consensus mist precies die visie op oppositie (Gerard, 1995). Regimes of ideologieën die ervan uitgaan dat er slechts één waarheid is, één juiste weg, één in de sterren geschreven marsrichting voor de mensheid, hantieren ook deze idee dat consensus nodig en zelfs noodzakelijk is. Oppositie kan niet en mag niet. Of eenvoudiger nog: oppositie is niet nodig. Aan de zware verplichting om alle beslissingen eensgezind te nemen, voegt het Blok nog een andere uitweg toe: de voorzitter spreekt desnoods het laatste woord. En daarmee is nogmaals geïllustreerd hoe het Vlaams Blok in zijn interne organisatie een extreem gecentraliseerde en autoritaire structuur heeft. Ook binnen zijn eigen familie is het Vlaams Blok op dat punt kampioen.

Het Vlaams Blok is een oppositiepartij. Dat hebben we ook hoger reeds aangegeven. Het is een oppositiepartij omdat het de natuur zelf van een populistische partij is om zich tegen het bestaande af te zetten. Heel belangrijk is daarbij de communicatie naar de achterban. Het vertrouwen moet worden gewekt dat er hier een kanaal wordt aangeboden dat een brug slaat tussen burgers en politiek, dat er een partij is die niet in eerste instantie naar boven (de macht, de staat) kijkt, maar naar beneden. We verwachten dan ook eerder een investering in de zogenaamde 'verticale ruggengraat' van de partij, in de uitbouw van een ledenbeweging. "De kiezer mag niet de indruk krij-

gen dat het Vlaams Blok enkel tijdens verkiezingscampagnes actief het partijprogramma uitdraagt" (persconferentie november 1995).

Dat lijkt wat paradoxaal, en het is het ook. Het Vlaams Blok besteedt in zijn statuten immers helemaal geen aandacht aan de leden. Er wordt niet omschreven wat een lid is, wat het moet doen of wat het mag doen. De leden worden vermeld bij de organisatie van het congres, maar dat is dan wel in een bijlage bij de statuten. Ledenparticipatie is dus niet wat nagestreefd wordt. Maar de partij streeft wèl naar meer leden. Dat ledenbestand is op dit ogenblik zeer beperkt. Het Vlaams Blok heeft naar eigen zeggen zowat 14.000 leden (Filip De Winter op de Nieuwjaarreceptie 2000). Voor 600.000 kiezers betekent dat een 'organisatiegraad (ratio leden/kiezers) van slechts 2.3%. Voor de CVP, de SP en de VLD is die organisatiegraad ongeveer 10%. Voor Agalev is ze nog lager: ongeveer 0.5%. Opdat het ledenbestand van het Vlaams Blok een vergelijkbare grootte zou hebben met dat van de traditionele partijen, zou het zowat 60.000 leden moeten tellen. Toch is leden werven wel degelijk een streefdoel. In november 1995 werd een grote ledenwervingscampagne opgezet. Er werden 150.000 potentiële leden aangeschreven, en de 181 afdelingen kregen 50.000 wervingspakketten te verspreiden. Of die campagne resultaat heeft gehad, is niet bekend. Op onze vragen naar de meest recente ledenaantallen werd niet geantwoord.

Opvallend is ook hoe het Vlaams Blok de middelen die verkregen worden door de overheidsfinanciering van de partijen, in grote mate inzet voor het uitbouwen van de communicatie met de samenleving en met het ledenbestand. De professionalisering die mogelijk wordt met de overheidsmiddelen situeert zich tussen top en leden: in regionale secretariaten. Dit is de strategie van een bewuste oppositiepartij. Eerst wordt de partij geduldig verticaal uitgebouwd. De grootste vijand van die strategie is de verleiding om toch tot het systeem toe te treden, om eindelijk eens een stuk van het programma op een onderhandelingstafel te kunnen leggen, om concrete resultaten te kunnen boeken. Het 'cordon sanitaire' van de andere partijen helpt dan weer om de blik voorlopig strak op de oppositiestrategie te houden en op de daarbijbehorende organisatorische tendensen.

Met dit laatste zijn we meteen terechtgekomen bij het derde element: de algemene context waarin de partij zich beweegt. Dat is een proportioneel kiessysteem zonder drempel, die dus de electorale sterkte van de partij meteen vertaalt in parlementaire mandaten en in financiële middelen. Het is ook een systeem waarin de mogelijke verleiding om de mandaten in macht om te zetten relatief groot is, en waar de keuze voor de oppositie een voortdurende bewuste keuze moet zijn. Zoals net gesteld, helpt de uitsluiting door de andere partijen daarbij een handje. Het houdt het Vlaams Blok op de organisatorische strategie van de oppositiepartij, en laat het Blok dus toe om langzaam en professioneel een verticale communicatiestructuur met de samenleving uit te bouwen.

Ook belangrijk in de Belgische context is de afwezigheid van wettelijke verplichtingen om een welbepaalde soort organisatie op te zetten. Een partijwetgeving zoals de Duitse (Poguntke & Boll, 1992; Poguntke, 1994), die stelt dat niet meer dan 20% van de leden van een partijbestuur ex officio aangesteld mogen worden (dit wil zeggen minstens 80% moet verkozen worden), zou het Vlaams Blok er heel anders doen

uitzien. De afwezigheid van een partijwetgeving in België betekent dat er geen juridische rem staat op de centralisering van de macht in de partijen. En aangezien het Vlaams Blok zich daarover ideologisch geen zorgen maakt, kan het zeer ver gaan.

In de context zitten natuurlijk ook de andere partijen. In het Vlaamse en Belgische politieke bestel hebben die onderling afgesproken om in geen geval met het Vlaams Blok samen te werken. Dat betekent dat binnen het Vlaams Blok niet meteen grote debatten verwacht moeten worden over de vraag of de partij zich al dan niet als beleidspartij moet aanbieden. Het antwoord wordt telkens weer door de anderen gegeven. Dat 'cordon sanitaire' wijzigt eigenlijk het effect van het proportionele kiessysteem. Dat brengt in principe een partij heel snel op het punt waar zij eventueel de stap naar het beleid zou kunnen zetten. Door de afwijzing van coalitievorming wordt het Vlaams Blok als het ware verplicht om een meerderheidsstrategie te ontwikkelen. In Frankrijk - met een ander kiessysteem - wist het Front National op die manier lokaal op vier plaatsen een echte electorale meerderheid te behalen. In België opent een dergelijk perspectief zich alleen maar in Antwerpen, maar ook daar ligt de drempel van de meerderheid nog ver weg. Bij de Brusselse gewestverkiezingen was er even de hoop dat een meerderheid van de Vlaamse zetels in het verschiep lag. Dat was niet het geval. Ook binnen de Vlaamse taalgroep in Brussel is de meerderheid nog veraf, maar is er toch al een flink stuk van de weg afgelegd. Het effect van het cordon sanitaire is duidelijk: het transformeert voor het Vlaams Blok het bestaande proportionele kiessysteem in een meerderheidssysteem. Als het wil regeren, zal het dat alleen moeten doen.

Er is in de Belgische politieke geschiedenis een enigszins vergelijkbaar verhaal terug te vinden. Toen het FDF in 1963 in Brussel opgericht werd, was het overduidelijk en krachtig een anti-establishmentpartij. Zij schoot met scherp op de traditionele partijen die de belangen van de Franstalige Brusselaars opofferden aan de verleiding om aan de macht te blijven. Het FDF was voor die partijen, en ook voor de Franstalige Brusselse vleugels ervan, een partij waarmee geen zaken konden gedaan worden. Het FDF moest dan ook in de Brusselse gemeenten de macht helemaal alleen veroveren. Dat is ten slotte ook gelukt. Sindsdien is het FDF, ook al is het op sommige punten een behoorlijk radicale partij, een gewone en meeregerende partij (Deschouwer, 1990).

6. CONCLUSIE

Wij stelden in het begin van deze bijdrage dat er, niettegenstaande een behoorlijke wetenschappelijke productie terzake, een blinde vlek blijft in onze kennis over de extreem-rechtse partijen. Die blinde vlek is de interne organisatie. Het was de bedoeling hier enige aanzetten te geven om de lacune in te vullen. De conclusie neemt dan ook niet de vorm aan van zeer affirmatieve en getoetste stellingen. We kunnen echter wel een viertal grote lijnen uit het verhaal nog even expliciet maken.

In de eerste plaats hebben we kunnen vaststellen dat de familie van de extreem-rechtse partijen, in duidelijke tegenstelling tot de Groenen, geen bewuste ideologische plaats inruimen voor een keuze van een partijorganisatie en voor een rechtvaardiging van die keuze.

In de tweede plaats kunnen we ook niet zomaar stellen dat de extreem-rechtse partijen een autoritaire interne structuur hebben. Wel opvallend is de personencultus rond de partijleider. Extreem-rechtse partijen zijn immers niet de politieke emanatie van een langzaam gegroeide sociale beweging, maar zijn het resultaat van succesvolle politieke entrepreneurs. De partijen zijn heel sterk het product van een bepaalde persoon. Toch zijn er nuances aan te brengen: de Republikeners hebben Schönhuber naar huis gestuurd, en andere partijen (zoals het Vlaams Blok) maken probleemloos de transitie van de ene leider naar de andere. Dat wijst op het bestaan van een voedingsbodem die toch meer inhoudt dan steun voor de stichter van de partij. Een andere nuance is het belang dat ook in andere partijen gehecht wordt aan de partijleider. Individuen worden politiek belangrijker, en extreem-rechts boekt nu eenmaal succes in die hendaagse context.

In de derde plaats hebben we kunnen vaststellen dat de statuten van het Vlaams Blok vrij uitzonderlijk zijn binnen de familie van de extreem-rechtse partijen. Daar waar de formele en gepubliceerde statuten van de andere extreem-rechtse partijen sterk gelijken op die van partijen behorend tot andere ideologische families, vonden we bij het Vlaams Blok een expliciete strakke centralisering, met een zeer grote dosis dirigisme en met een bewust vermijden van meerderheidsbeslissingen. De regel is dat er consensus moet zijn.

En ten slotte hebben we nogal wat belang gehecht aan de context waarin de extreem-rechtse partijen (moeten) functioneren, omdat die een direct effect heeft op een aantal strategische keuzen die afstralen op de partijorganisatie. De extreem-rechtse partijen behoren - als enige grote politieke familie - niet tot de potentiële beleidspartijen (met de Alleanza Nazionale en de Oostenrijkse FPÖ als uitzonderingen). Zij zijn de enigen die zich vandaag in die positie bevinden. Communisten, ex-communisten en Groenen zijn immers nu zonder meer 'Koalitionsfähig'. Die positie versterkt de mogelijkheid om met het populistisch anti-establishmentdiscours te mobiliseren en te scoren. Het leidt tot een grote aandacht voor en bewust investeren in de middelen die de communicatie met de leden, de militanten en de potentiële kiezers moeten optimaliseren. Een uitgebreide studiedienst die het beleid op de voet volgt en die technische dossiers voorbereidt is daarbij niet nodig. Extreem-rechts kan voortdurend vooral campagne voeren en doet dat ook. De anderen regeren ondertussen, of houden zich klaar om het te doen.

VOETNOTEN

- (1) Met dank aan Cas Mudde, die ons het materiaal ter beschikking stelde.
- (2) Het concept 'partijfamilie' is trouwens altijd op de ideologie gebaseerd (Von Beyme, 1985; Mair & Mudde, 1998), wat niet belet dat er een link gelegd kan worden tussen ideologie en organisatie.

BIBLIOGRAFIE

- BETZ, H.G. & S. IMMERFALL (1998), *The new politics of the right. Neo-populist parties and movements in established democracies*. New York: St-Martins' Press.
- BUELENS, J. (1996), *To change or not to change: that's the new party's question*, paper voorgesteld op de ECPR Joint Sessions of Workshops, Oslo.
- BUELENS, J. & P. LUCARDIE (1997), 'Ook nieuwe partijen worden oud. Een verkennend onderzoek naar de levensloop van nieuwe partijen in Nederland en België', pp. 118-151 in: *Jaarboek 1997. Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*. Groningen: Rijksuniversiteit.
- DESCHOUWER, K. (1990), 'Partijsystemen in beweging. Enkele kanttekeningen bij de partijpolitieke verhoudingen in de 19 gemeenten sinds 1964', pp. 87-98 in: E. WITTE (red.), *Het probleem Brussel sinds Hertoginmedal, Taal en Sociale Integratie*, 12.
- DESCHOUWER, K. (1992), *The survival of the fittest. Measuring adaptation and change of political parties*, paper voorgesteld op de ECPR Joint Sessions, Limerick.
- DESCHOUWER, K. (1993), *Organiseren of bewegen. De evolutie van de Belgische partijstructuren sinds 1960*. Brussel: VUB Press.
- DESCHOUWER, K. (1996), *De wortels van de democratie. Agalev op zoek naar een goede vorm*. Antwerpen: Hadewijch.
- DESCHOUWER, K. (1998), 'Op verkenning in de kloof', pp. 77-100 in: ELCHARDUS, M. (red.), *Wantrouwen en onbehagen. Over de vertrouwens- en legitimeitscrisis*. Brussel: VUB-Press.
- FENNEMA, M. (1997), 'Some conceptual issues and problems in the comparison of anti-immigrant parties in Western Europe', *Party Politics*, 3(4): 493-512.
- GERARD, P. (1995), *Droit et démocratie: réflexions sur la légitimité du droit dans la société démocratique*. Brussel: Publications des Facultés Universitaires Saint-Louis.
- HARMEL, R. & K. JANDA (1994), 'An integrated theory of party goals and party change', *Journal of Theoretical Politics*, 6(3): 259-287.
- HELLEMANS, S., F. JANSSENS & K. DESCHOUWER (1995), 'Van catacombenchristendom tot geïntegreerd politiek alternatief', pp. 127-146 in: HOOGHE, M. & S. HELLEMANS (red.), *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*. Leuven: Garant.

-
- IGNAZI, P. (1996), 'The crisis of parties and the rise of new political parties', *Party Politics*, 2(4): 549-566.
- KATZ, R. & P. MAIR (ed.) (1992), *Party organizations. A data handbook*. London: Sage.
- KATZ, R. & P. MAIR (ed.) (1994), *How parties organize. Change and adaptation in party organizations in Western democracies*. London: Sage.
- KATZ, R., P. MAIR et.al. (1992), The membership of political parties in Western democracies, *European Journal of Political Research*, 24: 329-345.
- KIRCHHEIMER, O. (1966), 'The transformation of the Western European party system', pp. 177-200 in: LAPALOMBARA, J. & M. WEINER (ed.), *Political parties and political development*. Princeton: University Press.
- KITSCHOLT, H. (1997), *The radical right in Western Europe*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- LAWSON, K. & P. MERKL (1988), *When parties fail. Emerging alternative organizations*. Princeton: University Press.
- LAWSON, K. (1994), *How political parties work. Perspectives from within*. Westport: Praeger.
- LAWSON, K. (ed.) (1980), *Political parties and linkage. A comparative perspective*. New Haven: Yale UP.
- MAES, M. (1990), 'De formele aanstelling van de partijvoorzitters in België, 1944-1990', *Res Publica*, 27(1): 3-62.
- MAIR, P. & C. MUDDE (1998), The party family and its study, *Annual Review of Political Science*, 1: 211-229.
- MAIR, P., (1994), 'Party organizations: from civil society to the State', p. 122 in: KATZ, R. & P. MAIR (eds.), *How parties organize. Change and adaptation in party organizations in Western democracies*. London: Sage.
- MEIJERINK, F., C. MUDDE & J. VAN HOLSTEYN (1998), 'Research note: Right-wing extremism', *Acta Politica*, 33(2): 165-178.
- MUDDE, C. (1995), 'Right-wing extremism analyzed. A comparative analysis of the ideologies of three alleged right-wing extremist parties (NPD, NDP, CP'86)', *European Journal of Political Research*, 27: 203-224.
- MUDDE, C. (1996), 'The paradox of the anti-party party. Insights from the extreme right', *Party Politics*, 2(2): 265-276.
- MÜLLER, W. & K. STROM (1999), *Policy, office or votes? How political parties in Western Europe make hard decisions*. Cambridge: University Press.
- PANEBIANCO, A., (1988), *Political parties: organization and power*. Cambridge UP.
- PEDERSEN, M. (1982), 'Towards a new typology of party lifespans and minor parties', *Scandinavian Political Studies*, 5: 1-16.
- PFAHL-TRAUGHER, A. (1994), *Volkes Stimme? Rechtspopulismus in Europa*. Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger.
- POGUNTKE, T. & B. BOLL (1992), 'Germany', pp. 317-388 in: KATZ, R. & P. MAIR, *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organizations in Western Democracies. 1960-90*. London: Sage.
- POGUNTKE, T. (1993), *Alternative politics: the German Green party*. Edinburgh: University Press.

-
- POGUNTKE, T. (1994), 'Parties in a legalistic culture: the case of Germany', pp. 185-215 in: KATZ, R. & P. MAIR, *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage.
- POGUNTKE, T. (1998), 'Party organisations', pp. 156-179 in: VAN DETH, J. (ed.), *Comparative politics. The problem of equivalence*. London: Routledge.
- SCHEDLER, A. (1996), 'Anti-political-establishment parties', *Party Politics*, 2(2): 291-312.
- SORAU, F. (1980), *Party politics in America*. Boston: Little, Brown & Co.
- SPRUYT, M. (1995), *Grove borstels. Stel dat het Vlaams Blok morgen zijn programma realiseert, hoe zou Vlaanderen er dan uitzien?* Leuven: Van Halewijck.
- TAGGART, P. (1995), 'New populist parties in Western Europe', *West European Politics*, 18(1): 34-51.
- TAGGART, P. (1996), *The new populism and the new politics. New protest parties in Sweden in a comparative perspective*. London: Macmillan.
- TAGGART, P. (2000), *Populism and the pathology of representative politics*, paper voorgesteld op de conferentie Populism, Firenze: Europees Universitair Instituut.
- VON BEYME, K. (red.) (1988), *Right-wing extremism in Western Europe*. London: Frank Cass.
- VON BEYME, K. (1985), *Political parties in Western democracies*. Aldershot: Gower.
- WALGRAVE, S. (1996), *Tussen loyauteit en selectiviteit. Over de ambivalente verhouding tussen nieuwe sociale bewegingen en groene partij in Vlaanderen*. Leuven: Garant.

